בעקבי הרשונים

"לעלות **בעקבי הרשונים** מריות שבחבורה • גלוני הלורות בעלי גבורה" (לשון הרמב"ן בהקדמה לפירושו)

ויצא תשפ"ז • עיון בפשוטו של מקרא בעקבות רבותינו, רש"י ובעלי מחלוקתו • גליון ק"ג

וְהִנֵּה אָנֹכִי עִמָּךְ וּשְׁמַרְתִּיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וַהֲשִׁבֹתִיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ: (כח, טו)

אנכי עמך: לפי שהיה ירא מעשו ומלבן. **עד אשר אם עשיתי:** לא משמש בלשון כי. **דברתי לך:** לגרך ועליך, מה שהבטחתי לאברהם על זרעו, לך הבטחתיו ולא לעשו, שלא אמרתי לו, כי יצחק יקרא לך זרע, אלא כי ביצחק, ולא כל יצחק. וכן כל לי ולך ולו ולהם הסמוכים אצל ליבור, משמשים לשון על, וזה יוכיח, שהרי עם יעקב לא ליבר קודם לכן.

עיון במקורות רש"י

תחילה הקב"ה מבטיח ליעקב לתת לו ולזרעו את הארץ ולהרבות ולברך את זרעו. אחר כך מוסיף לו הבטחה על הדרך אשר הוא הולך בה, לשומרו בה ולהשיבו אל הארץ. וההבטחה מסתיימת, 'כי לא אעזבך עד אשר עשיתי את אשר דברתי לך'. ולא התפרש בכתוב, לאיזה הבטחה מתייחס באומרו, 'אשר דברתי לך'.

ניתן לפרש שהכוונה להבטחות שנאמרו ליעקב במעמד זה, וכך מפרשים שאר הראשונים, וכמו שיבואר להלן (בחלק השני). אך רש"י מפרש, שאין הכוונה לדברים שהבטיח כאן, אלא להבטחות ה' **לאברהם על** יעקב.

פירוש זה של רש"י, לא נמצא לו מקור מפורש בחז"ל, אך יסוד הפירוש אינו פירוש פרטי לפסוק כאן, אלא ערוך ומיוסד על פירוש כמה כתובים בתורה. וביסוד השיטה מוברחים שני בריחים, האחד הוא שיטת רש"י בביאור הלשון **'דבר לו'**, והשני, פסוקים אחרים המתייחסים להבטחה כאן.

יסודו של רש"י בכל 'לו' הסמוך אצל 'דבור'

הבריח האחד, שרש"י סובר שהפירוש **הפשוט** ללשון 'דבר לו' אינו 'דבר **אליו**' אלא 'דבר **עליו**', וכשרוצה הכתוב לומר 'דבר איתו', הוא אומר בלשון 'אליו' או 'עמו', או 'אתו'. יסוד זה התבאר ברש"י בכמה מקומות [כאן וכמובא להלן, וע"ע במדבר יז, ה], ובעיקר לעיל על הפסוק (חיי שרה כד, ז), 'ואשר דבר לי', יעויין שם בדברי רש"י.

ובשמות (לב, לד) אומר הכתוב, 'ועתה לך נחה את העם **אל אשר דברתי לך**', כותב רש"י:

"**אל אשר דברתי לך:** יש כאן 'לך' אצל 'דבור' במקום 'אליך'. **וכן** (מלכים א' ב, יט), [ותבא בת שבע אל המלך שלמה] **לדבר לו** על אדוניהו."

כלומר, רק כאן מתפרש 'לך' הצמוד ל'דבור' מלשון 'אליך' ולא 'עליך'. [ועי' רמב"ן לעיל שם, שהקשה על רש"י מפסוק זה. וברש"י במלכים שם מפרש גם את 'לו' האמור שם בלשון 'בשבילו', ואינו הולך על שלמה אלא על אדוניהו]. למדנו דעת רש"י שבכל שאר הפסוקים מתפרש 'לו' וכיוצא בו הכתובים אצל 'דבור', מלשון 'עליו'. וממילא גם כאן מפרש רש"י, שהכוונה, אשר דברתי 'עליך'.

אלא שעדיין קשה, גם אם אנו מפרשים 'לך' מלשון 'עליך', מנין לרש"י שהכוונה למה שדבר עליו **עם אברהם**, ולא מה שדבר עליו **כעת**. ועיין מפרשי רש"י [ר"א אלמושיננו, ר"י קניזל, באר היטב ועוד] שכתבו, שאם הייתה הכוונה למה שדבר עליו בהבטחה זו, היה ראוי שיאמר 'אשר אני **מדבר** עמך', כי עוד הוא מדבר עמו.

וכוונת רש"י במה שאמר, **'וזה יוכיח**, שהרי עם יעקב לא דבר קודם לכן'. כלומר, זה ברור מלשון 'דברתי' לשון עבר, שאין הכוונה למה שמדבר כעת אלא למה שדבר בעבר, ומכיון שלא דבר בעבר **עם** יעקב עצמו, בהכרח שהכוונה למה שדבר עם אברהם **על** יעקב.

ההתייחסות להבטחה זו בפסוקים אחרים

והבריח השני הוא, שני המקומות בהן יש התייחסות בפסוקים להבטחה כאן, האחד הוא מה שאמר הפסוק להלן (פסוק כ-כא): 'אם יהיה אלקים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש. ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלקים'. וכל הפסוק הזה הוא כנגד ההבטחה שנאמרה כאן, וכפירוש רש"י שם, 'אם יהיה אלוקים עמדי', הוא כנגד 'והנה אנכי עמך'. 'ושמרני בדרך הזה', כנגד 'ושמרתיך בכל אשר תלך' וכו'. ומפרש רש"י שם:

"**והיה ה' לי לאלהים:** שיחול שמו עלי מתחלה ועד סוף, שלא ימצא פסול בזרעי, כמו שנאמר, 'אשר דברתי לך', **והבטחה זו הבטיח לאברהם**, שנאמר (יז, ז), להיות לך לאלקים ולזרעך אחריך."

עוד יש ברש"י על הפסוק (לב, יג), 'ואתה אמרת היטב הטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים':

"והיכן אמר לו כן, והלא לא אמר לו אלא (פסוק יד), **והיה זרעך כעפר הארץ**. אלא שאמר לו 'כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך', **ולאברהם אמר** (כב, יז) 'הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים **וכחול אשר על שפת הים**'."

הרי שמוכרח משני מקומות אחרים המתייחסים להבטחת ה' האמורה כאן, שבכלל ההבטחה היה שיתקיים בו כל מה שהבטיח לאברהם. ולולי פירוש רש"י כאן ב'אשר דברתי לך', לא יתישב כנגד מה אמר 'והיה ה' לי לאלוקים', איך שינה לומר 'כחול הים' ולא 'כעפר הארץ'.

עיון בפירושי שאר הראשונים

שאר הראשונים אינם מפרשים כפירוש רש"י, אלא כפי שהזכרנו לעיל, שפירוש 'אשר דברתי לך' הוא על דבריו **כעת** בהבטחה זו'. וטעמם הוא משום שהם חולקים על רש"י בשני יסודותיו הנ"ל: א', לדעתם 'דברתי לך' הכוונה כפשוטו, 'דברתי אליך'. עיין ברמב"ן לעיל (חיי שרה שם).

ב', מה שפירש רש"י (להלן פסוק כא) ב'והיה ה' לי לאלוקים', ראה בראשונים שם שהם אינם מפרשים כרש"י ש'והיה ה' לי' הוא תיאור של קיום הבטחת ה', אלא הוא חלק מהנדר שנודר יעקב, שאם ה' יקיים את הבטחתו להיות עמו ולשומרו, אז יהיה ה' לו לאלוקים.

וכן מה שפירש רש"י (לב שם) ש'כחול הים' מכוון לברכת אברהם, ולא לברכת יעקב בה נאמר כ'עפר הארץ', ראה רד"ק ורבי אברהם בן הרמב"ם שכתבו שם, שאין בזה סתירה, 'וחול הים ועפר הארץ טעם שניהם שוה'.

דברתי לך - להשיבך אל הארץ

אלא שעדין לא ביארנו לדעתם, לאיזה חלק מן ההבטחה כאן מתייחס 'אשר דברתי לך'. והא לך לשון הרשב"ם:

"**כי לא אעזבך:** בדרכים, עד אשר עשיתי את אשר דברתי עליך, **להשיבך אל האדמה הזאת. כי בדרכים אתה צריך שמירת מלאכים יותר...**"

וקרוב ללשון הזה הוא לשון החזקוני ורבינו חיים פלטיאל. וכן מצאנו באבן עזרא, זה לשונו בפרשת ויחי (מט, י):

"ואין טעם 'עד כי יבוא שילה' (שם), שיסור השבט ממנו בבוא שילה, רק טעמו כמו, 'לא יחסר לפלוני לחם עד שיגיע עת שיהיה לו שדות וכרמים רבות'. וכמוה, 'כי לא אעזבך, עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך', **שישיבהו אל הארץ**."

אמנם ברמב"ן מצאנו פירוש אחר. שהרמב"ן לעיל (חיי שרה כד, ז) מביא את יסודו של רש"י בלשון 'לי' הסמוך אצל 'דבור', ומביא דברי רש"י כאן, וחולק על יסוד זה, וליישב את הפסוק כאן כותב:

"ואת אשר דברתי לך' פירושו, שאמרתי לך עתה **שאתן לך את הארץ ולזרעך ואברך אותך**."

וכי לא יעזבו רק 'עד אשר אם עשיתי וגו"?

וכן נראה דעת הרד"ק והבכור שור. שהנה ישנה עוד נקודה בכתוב הדורשת ביאור. שהכתוב אומר, 'כי לא אעזבך **עד אשר אם עשיתי** את אשר דברתי לך'. וזה תימה, וכי אחר שיעשה את אשר דיבר לו יעזבו חלילה.

וראה בלשון הרשב"ם והאבן עזרא שהובאו לעיל שמיישבים קושיא זו בשני דרכים דומות. לאבן עזרא הנ"ל, הרי זה כאומר לאדם, אעשה לך טובה פלוני, **עד השעה שאעשה לך יותר מכך**. כך כאן הבטחת ה' היא, שגם עד שיבוא וירש את הארץ, גם עד לא יעזבו ה' וידאג לו לכל מחסוריו. [ולפירוש זה 'לא אעזבך' אין הכוונה 'לשמור עליך', אלא הכוונה 'לדאוג לצרכיך', עי' רש"י להלן (פסוק כ' ד"ה ונתן)].

והרשב"ם שהובא לעיל, כוונתו ליישב באופן אחר, שההבטחה נאמרה רק לזמן שיעקב היה זקוק להבטחה זו. והרי זה כאומר לו, כשתצטרך את השמירה מחמת הדרך, אז לא אעזבך ואשמור עליך, עד אשר אשיבך אל הארץ, ואז כבר לא תהיה זקוק לשמירה זו.

ויש דרך נוספת בראשונים, וזה לשון הרד"ק:

"**כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי:** אם כן לא יעזבנו **לעולם**, כי ההבטחה לו כל ימיו לעולם ולזרעו אחריו."

וכעין זה כתב הבכור שור, עיין עליו. פירוש לפירושם: לראשונים אלו 'אשר דברתי לך' אינו מתפרש כהרשב"ם והאב"ע, 'להשיבך לארץ', שלזה יש זמן מוגבל. אלא הפירוש הוא כהרמב"ן הנ"ל, ש'אשר דברתי לך', מתייחס להבטחות האמורות קודם לכן על ירושת הארץ וברכת הזרע, והבטחות אלו אין להם זמן מוגבל, וממילא לא יעזבו לעולם. וזו כוונת הרד"ק, 'כי **ההבטחה** לו כל ימיו לעולם', כלומר, ההבטחות שהבטיחו בתחילת הנבואה.

עיקרי הדברים:

א] 'אשר דברתי לך', מהו מה שדבר לו? **ב]** רש"י מפרש, אשר דברתי - לאברהם - עליך. **ג]** כל שאר הראשונים מפרשים, אשר דברתי לך - כעת. **ד]** טעמו של רש"י: א) כלל הוא, כל 'לך' הסמוך אצל דיבור מתפרש 'עליך' ולא 'אליך'. ב) בשני מקומות אחרים שמוזכרת הבטחה זו, נזכר שם מהבטחות אברהם. **ה]** הראשונים חולקים על שני הדברים, על הכלל, וכן על פירוש המקומות בהם נזכרה ההבטחה: **א]** קשה, וכי אחר שיעשה את אשר דיבר, יעזבנו? **ב]** ישנם ג' דרכים: א) לא אעזבך כל זמן שתהיה זקוק לכך (רשב"ם). ב) גם עד הזמן שאעשה לך טובה גדולה מזו, לא אעזבך (אב"ע). ג) לא אעזבך מעתה ועד הזמן בו אקיים את ההבטחות לעולם (רד"ק, בכו"ש וכן יתפרש גם לרש"י ולרמב"ן).